

DOI: 10.69085/linc20252461

Велика ГЮЛЕМЕРОВА

(Държавен бургаски университет „Проф. д-р Асен Златаров“)

ПОЛИТИЧЕСКА БЛУДНОСТ И НАЦИОНАЛЕН ИДЕАЛ: ОБРАЗЪТ НА СЪЕДИНЕНИЕТО

Резюме: Статията анализира „Чардафон Великий. Биографическа скица в профил“, разглеждайки идеологическия образ на родината и различните възприятия за Съединението. Акцентира се върху противопоставянето между Захари Стоянов и Иван Вазов. Докато за Вазов героите от този период са компрометирани, за Стоянов те възпяват нова форма на достойнство. Тази разлика в гледните точки е ключова за разбирането на различните идеологически модели в българската литература. Статията подчертава и начина, по който патриархалният морал и традиционните ценности се преосмислят в текста. Основен фокус е преобръщането на библейската притча за блудния син – вместо да бъде осъждана, политическата „блудност“ е показана като адаптивност. „Чардафон Великий“ предлага алтернативна историческа гледна точка, в която традиционните представи за власт, родина и политическа лоялност са поставени под въпрос. Захари Стоянов не просто разказва биографията на един герой, а създава нов модел на национална идентичност, в който несъвършенството и хуморът играят централна роля. Текстът осмисля Съединението като акт на национално самоутвърждаване, при който народът поема съдбата си в свои ръце въпреки липсата на „благословия“ от Великите сили.

Ключови думи: Съединение; разделение; политическо притворство; авторитети; блудност

Velika GYULEMEROVA

(Professor Dr. Asen Zlatarov State University of Burgas)

POLITICAL FORNICATION AND THE NATIONAL IDEAL: THE IMAGE OF THE UNION

Abstract: The article analyzes Chardafon the Great. A Biographical Sketch in Profile, examining the ideological image of the homeland and different perceptions of the Unification. The emphasis is on the opposition between Zahari Stoyanov and Ivan Vazov which affected their different perceptions of the act of Unification. While for

Vazov the heroes of this period are compromised, for Stoyanov they embody a new form of dignity. This difference in points of view is of crucial significance to understanding different ideological models in Bulgarian literature. The article also emphasizes the way in which patriarchal morality and traditional values are reinterpreted in the text. The main focus is the reversal of the biblical parable of the Prodigal Son – instead of condemnation, political “fornication” is shown as adaptability. Chardafon the Great offers an alternative historical perspective, in which traditional notions of power, homeland and political loyalty are questioned. Zahari Stoyanov does not simply tell the biography of a hero, but creates a new model of national identity, in which imperfection and humor play a central role. The text affirms the Unification as an act of national self-affirmation, in which the people take their destiny into their own hands, despite the lack of “blessing” from the Great Powers.

Keywords: Union; division; political hypocrisy; authorities; fornication

Времето непосредствено преди и след Освобождението особено настойчиво борави с целия възрожденски идеологически свод, създаден около представата за родината. В онази българска епоха родината е възприемана като свръхкоректив спрямо поведението на синовете ѝ, а те самите се оценностяват в зависимост от отношението си към нея. Освен чисто географски очертания родината е и метаобраз – разпознавана е като саможертвен олтар.

Книгата „Чардафон Великий“ е определена от Захари Стоянов като „биографическа скица в профил“, което само по себе си е знак за сложния жанров характер на текста. От една страна, трябва да се отчете фактът, че скоро след Освобождението родната ни литература няма ясно съзнание за спецификите на жанровете, а от друга – съвсем спокойно борави с тях, като ги смесва и създава нови хибридни жанрови форми. Текстът на Захари Стоянов открито не се придържа към жанровите изисквания на биографията, а намира свой път към създаването на оригинална творба на ръба между фикцията и документалността.

В тази своя книга авторът предпочита наративна стратегия, залагаща на смеха и иронията, посредством която показва другото „лице“ на Съединението. Игровият характер на историческото събитие сменя част от трагизма на революционното движение и представя героите като обикновени хора, за които обаче родината е свръхценност, неподлежаща на „предоговаряне“ заради каквито и да било политически пристрастия. Разбирането на „Чардафон Великий. Биографическа скица в профил“ (1887) не може да не отчете и това, че което за Вазов, коментиращ същото събитие, е срамно и е отклонение от нормата, за Захари Стоянов е нова норма. Т.е. различните идеологически пристрастия строят обратни една спрямо друга ценностни йерархии; в онази епоха един-единствен аксиологически критерий не може да бъде абсолютизи-

ран. Времето непосредствено преди и след Съединението е период на екстремизиране на противоречията, на несъвместими разбирания за стойностите и остри противопоставяния: „Но да оставим сравнението между деморализираният до в костите Кесяков, да теглим паралел между двама едноутробни братия, между същият Л. Каравелов и помалкото му братче – Петко Каравелова. Приличат ли си тие? Има ли нещо общо между идеалите на покойният и шарлатанските действия на живият? *Онова, което се е считало за гнусотия и подлост от първият, е верую на последният*“ (Стоянов 1995: 48; подч. м. – В. Г.). Това наблюдение, тази мисловна и реторическа конструкция задават точката, от която тръгва анализът ни. Той подчертано ще се интересува от интертекстуалния диалог между Захари-Стояновия текст за Чардафон и „Нова земя“ на Иван Вазов.

В романа на Вазов идеята за цялост кореспондира не само със Съединението, тя се оглежда в идеологическото различие, претендиращо, че задава определен надреден идеал, въпреки че се артикулира от различни партии. Но и в „Нова земя“, и в текста на Захари Стоянов (съществува ли тогава „надреден идеал“) Другият, врагът, този, който бива сочен за срамен, е всъщност свой, не е етнически чуждият, а е българин. Българин, чието поведение може да се представи и за обвързано с героическото, но в края на краищата прикрива користолюбиви амбиции и желание за облагодетелстване в суматохата на размирното време.

Настоящият текст се интересува от това как при осмислянето на Съединението се изменя визията за не/допустимото поведение на синовете спрямо родината, каква е представата за дълг, която събитието налага, къде минава тогавашната граница между блудността и будността. Темата за блудността на „новото“ поколение кореспондира с тълкуванията на етичния императив, съдържащ се в описвания от текстовете исторически момент. Осъществената от настоящия анализ съпоставка между Захари-Стояновото произведение и „Нова земя“ на Вазов търси и открива сходства между двамата автори в отношението им към поведенческия стереотип, който може да бъде определен като политическа блудност. Заедно с това сме предложили нов прочит на Захари-Стояновата „биографическа скица“: в неговите рамки притчата за блудния син е изходната база за оглеждане на вариациите на блудността и особено на политическата разблудност, позволяваща на персонажите в текста (и на прототипите им в реалността) рязко да сменят пристрастия и позиции около изключителното събитие – Съединението.

Във Вазовия роман конституирането на „новата земя“ се осъществява тъкмо чрез случването на единението на народ и земя, територия, разбираана като изконно българска. Проблематичността на събитието

обаче се открива в хората, които го осъществяват, т.е. в общественото съзнание болезнено отеква разминаването между предизборните агитации и обещания и действителното им реализиране. В „Нова земя“ Вазов показва другото лице на говоренето и правенето на политика (за разлика от „Под игото“) – тогава, когато то не е част от регистъра на тайното, скришното, забраненото. В романа на следосвобожденска тематика политиката вече е обвързана с подмолното, лицемерното, блудното поведение. Повествованието проблематизира наследените образи на Дома родина и на синовния дълг. Сюжетът е лишен от колизиите на предосвобожденското минало, оголен е откъм възможности за реализация на особен героизъм.

Докато Вазов недоволства от хората, осъществили Съединението, Захари Стоянов пише биография за един от главните му дейтели. И показва недостойния според оптиката на Вазов като достоен син на своята родина.

В анализа си няма да подминем и темата за преобръщането на патриархалния морал и нахлуването на конвенционалното общуване в сферата на институционалното. Това сплитане на битовото с нормативното прави Съединението да изглежда някак лишено от патетиката и героичността на миналото. В акта на Съединението Пламен Антов вижда ритуал за „припомняне на една забравена миналост“ – Априлското въстание, което според него може да се мисли като „абсолютно начало“, като инициационен акт. Можем да твърдим, че така проблематичното за Вазов и за други негови съвременници осъществяване на Съединението, пародирането на Чардафон и пародираните от самия него политически опоненти (има се предвид биографията, написана от Захари Стоянов) снемат търсената от критика висока, дори сакрална симптоматика и я приземяват в делничното, в злободневното. Антов стига до обобщението, че „в собствената си телеология Съединението е един откровено реинкарнационен акт“, като амбицията му се открива не само в стремежа да повтори, но и да продължи, да завърши началния демиургичен акт, т.е. той определя интенцията на събитието като „конституиране на света чрез слепване на разкъсаните му части“ (Антов 2003: 5 – 45). Това твърдение по своята същност се опитва да ни убеди, че случилото се през 1885 г. е неизбежно, тъй като намира своето оправдание и подтик в Април 1876 г. и в стремежа да се „завърши началният демиургичен акт“. Ако приемем твърдението на Антов, че Съединението „слепва“ разкъсаните части на родината, то е правомерно до толкова, доколкото „слепването“ е непълно: „призракът“ Македония тепърва ще смущава будния усет на българина за непостижността на идеалното тяло на родината.

Съединението „сглобява“ (макар и частично) разкъсаната ѝ „плът“, обаче предизвиква катаклизми в социалното пространство – от една страна, сблъскват се мненията относно не/навременността на акта, нагнетяват се противоречия около културно-политическия статут на хората, които го извършват. От друга страна – отваря се братоубийствената война със сърбите. Но тъй или инак, ключовият въпрос, който би трябвало да ни занимава при осмислянето на събитието, е проблемът за консолидацията на народа, за израстването на синовете в Синове. Текстът на Захари Стоянов сменя този проблем по специфичен начин – „играйки“ с установените представи за героичното, което открива там, където други откриват само поводи за възмущение.

Блудността в „Чардафон Великий“ не е синоним на разврат, прелюбодеяние, липса или отказ от вяра в Бог, а преди всичко „вавилония“ от идеологии и политически спекулации, целящи облагодетелстването на определени кръгове, лишени от национално чувство за принадлежност към голямото семейство на българите в разкъсаното отечество. Съграждането на общия Дом, разбираан и като политико-географска цялост, и като общосподелими идеали и ценности, е видяно в неговата постижимост чрез образите на недостойните (според Вазов), омаскаряващите стареца Гаврил Кръстевич синове – Чардафон, дядо Райчо, Делка Шилева и др.

Проблем, който не бива да бъде подминаван в реконструкцията като нашата, е проблемът за Разделението в Съединението. Иван Русков отбелязва, че тогавашното разделение и досега подхранва спора за ползата и вредата от делото на 6 септември 1885 г., а също така изостря чувствителността по щекотливата тема *Македония* (Русков 1995: 17), която ще се превърне в сюжетогенериращ импулс за множество автори.

Настоящият текст се абстрахира от критическата рецепция¹ на биографията и от публицистичния мегатекст на Захари Стоянов и фокусира вниманието си върху „неочаквания ракурс на „смесеното виждане“ (Русков 1995: 13) при представянето на историческата личност Продан Тишков и на „израстването“ му в Чардафон Великий. Анализът има за отправна точка личната биография на персонажа и проследява вмъкването му в политическия живот на страната (сложното фабулиране не представлява пречка за поставената задача).

¹ Тя е представена от Иван Русков (виж Русков 1995: 257 – 275).

Чардафон и образът на бащата

В културното съзнание образът на бащата се възприема като свръхценност. Той е норма и модел на поведение, с който децата се съизмерват; интегриращ център на общностното живееие в микросферата на семейството; той е преди всичко авторитет. Всяка конфронтация с бащата в частното битие на родовата единица се осмисля като поругаване на традиционния патриархален морал, като вид трансгресия, целяща ако не снемането, то поне дискредитирането на авторитетната му позиция. Този ценностно конотиран образ може да се мисли в две перспективи: от една страна, бащата като физическо тяло, а от друга – Бащата като мистическо тяло; „двете природи“ съчетават в неразривна цялост индивидуално-материалното като плът (оттук и неизбежната несъвършеност и греховност) и мистическото като инструктивна матрица, задаваща ценностната парадигма на екзистирането в рамките на общността.² Разглеждайки „Чардафон Великий“, изначално се абстрахираме от евентуалното проблематизиране на образа на бащата чрез функционализирането на религиозния код. Това, което ни се струва важно, е, че в „биографическата скица“ откриваме и двете вариации на патерналистското. Като биологичният баща иманентно присъства в текста, бидейки неизбежна част от личната биография на сина, а бащата цар (бащата, владеещ императивното слово) е обект на настойчиво снизяване. Изобщо в българската текстовост от края на XIX век се наблюдава разколебаване и преобръщане на сакралния комплекс от прерогативи на царя и царската институция; те са превърнати в обект на целенасочено обругаване. Съпоставяйки текста на Захари Стоянов с „Под игото“ на Вазов, Иван Русков установява, че колкото и да се отличават един от друг като защитавани тези, двамата автори си приличат като отношение към образа на владетеля – „литературата ни радее за царя само когато липсва и само когато липсата му е знак за несвободата на отечеството“. Т.е. образът на царя/княза не се синонимизира с отечеството (Русков 1996: 90 – 101).

Метафоричното транспониране на бащината грижовност и справедливост ги открива във фигурата на Царя Освободител и на Русия – до момента на сублимното осъществяване на новата българска държавност. Сбъдването ѝ бележи разрива между бащата цар (руски цар) и синовете българи. Това е повратен момент, в който синовете копнеят да се себедокажат в полето на героичното точно чрез конфронтирането си с автори-

² За повече подробности относно двете същности на „тялото“ виж Канторовиц/Kantorowicz 2004: 180 – 243.

тата. Според определена гледна точка тази проява на свободна воля в границите на дома държава полага възропталите в полето на политическата блудност. В първата глава от част втора на романа „Нова земя“ – „Писмото на графа Марузина“, се очертава „отговорът“ спрямо този тежен избор: отрицателното или по-скоро насмешливо-снизяващо отношение на графа, представител на Царя Освободител, към българите и в частност – към българската интелигенция, разкрива позиция, характеристики, нямащи общо с типичното за един „любящ баща“. Съприкосновението между освободител и освободени, метафорично казано – между баща и синове, ражда напрегната културно-политическа ситуация на доминация и опит за изплъзване от „примката на бащината опека“.

Преди да насочим вниманието си към аспектите на политическата блудност, трябва да проследим разказа за частното битие на детето – бъдещия Чардафон, и за личностните отношения в границите на семейството му, а оттам да стигнем и до коментар относно не/вписването на героя в сюжетната рамка на библейската притча за Блудния син. В глава първа на биографията Захари Стоянов ясно очертава стратегията на повествованието – целите и презумпциите на разказа са манифестирани още в началните редове чрез авторовото противопоставяне спрямо идеите и възгледите на Вазов, Светослав Миларов, Константин Величков, Димитър Благоев и други, чиито мнения са привикани, за да бъдат оспорени и за да се аргументират значимостта и наложителността на писането на биография за Продан Тишков – Чардафон.

Тази част от текста е от изключително значение за цялостното схващане на проблематиката, вложена в него. Тя извежда като главна тема не просто Съединението, а липсата, отсъствието в българското политическо битие на авторитет, на значими, харизматични личности. „И тъй нямаме големи хора ние, българите, и тъй е вече ясно, че не искаме да ги имаме... [...] Махвайте се отпредя ни, холам! – отговаряме ние. – Живейте си вие със своите идеали, възхищявайте се от тях и ги възвеждайте в принцип. Ние ще да си останем при своето. И вие си имате своята публика и кръг, и ние, слава Богу, не сме ялови. Силният и знаменитият го хвали и слави мало и голямо, сухо и сурово. И без вас, и без нас той си е силен и велик. Защо ходите да го джавкате? Похвали сиромашът, когото всеки подритва и презира“ (Стойнов 1995: 25 – 27). Цитатът ясно конкретизира обекта на своето негодуване – той заявява не само липсата на авторитети в следосвобожденската действителност, но откроява преди всичко нежеланието да ги имаме. Нямането им не е знак за отсъствие, за своего рода хромост в това поле, а за специфична тактика за репресия, за манипулиране на обществото, като му се вменява усещане за несъстоя-

телност³, за недостиг в качествения потенциал на хората. Повествователната стратегия експлицира търсенето и намирането на стойностното в границите на своето, родното, обикновеното, дори простото⁴. Ето защо сиромашът може да бъде положителен образ в биографията, написана от Захари Стоянов; този герой притежава способности и виталност, които заслужават похвала, удовлетворяваща собственото му чувство за значимост и достойнство, а и налагат преаранжиране на йерархичната подреденост на важните имена в историята. Подобна текстова идеология позволява в центъра на повествованието да застане момчето от Габрово с неговата не/обикновена биография.

Раждането на момчето и раждането на Сина Чардафон Великий хронологически не съвпадат. Физическото раждане като момент в наратива цели да докаже изключителността на героя – то е трудно, съпроводено със специфични ритуали на премълчаване и тактики за ускоряване (бащата гърми в комина, за да стресне родилката), знак е за бъдещата неординерност на младенеца. А раждането на героя като борец, като воин се свързва с конкретна историческа дата – 6 септември 1885 г.; героичното събъждане потвърждава не/обикновеността на персонажа. Ироничният план на текста свързва появата на бял свят на детето с конспирация на черните души в Габрово, които „визионерски“ са предвидили бъдещите му големи дела и за да узурпират дотсега до информация, са потушили документите, свързани с раждането му. Сава Сивриев мисли раждането на Чардафон през парадигмата на културния герой, но вижда персонажа по-скоро в прилики с трикстера, който непохватно подражава на културния герой и по тази причина се появяват негативни ефекти. Сивриев смята, че с всяко следващо свое деяние героят повтаря и „ражда“ всичко, което е било *високо* във времето на Възраждането, само че той и „участниците в тази нова митичност постигат успех не благодарение на героизъм, а чрез хитрост, мошеничество, „плутовство“ (Сивриев 1995: 32). Все пак отричането на какъвто и

³ Това усещане се наслаждава непрестанно на различни нива в повествованието – открива се и в микроразказа за Батушката – ругането по адрес на българина е провокирано от руснака поп, но в изгъването на недостойнствата се включва и българин: „Не е наша работа, Батушка! Ти хич не ни туряй нас на такова дередже. Ние сме хора говеда, недожлани дървета – казал свещеник Караджов“ (Стоянов 1995: 32).

⁴ Известно е, че от Паисий насетне лексемата „прост“ започва да функционира в комуникативното пространство с положителен конотативен ореол – „ниското“ става „високо“. И Захари Стоянов използва като работещ механизъм в биографията играта с подмяната на местата на стойностите и личностите. Друг е въпросът как критическата рецепция реагира на подобен художествен похват и какви способности се използват за обезопасяване на четенето и възприемането на текста, как той бива изтласкан в маргиналията на литературното поле.

да било героизъм у тези, които сбъдват Съединението, би било прекалено, а вписването на хитростта в действията им репертоар може да се тълкува и като обвързано с функционализирането на пародията и на една специфична театрална жестовост при осъществяването на големия исторически акт.

Нашият герой – синът на габровския берберин – напуска дома си, защото градецът е пропищял от него. И докато загрижената майка нарежда на своето чедо: „Слушай големите хора, не отвръщай никому, не са събирай с лоши момчета“ (Стоянов 1995: 59), прозвучава проклинащият глас на жена, изразяващ общественото мнение: „Когато се върне Янтра, тогава и ти!“ (Стоянов 1995: 58). Прокуденият във Влашко се завръща в родното Габрово не кога да е, а точно за Великден 1876 г. И ако е загатнато, че синът от притчата пропилява богатството си с блудниците, то Чардата се връща обогатен с идеалите и възторга на хъшовските кафенета, окичени с картини като „Клетвата на Хаджи Димитра и дружината му“, „Убийството на Ангел Кънчев“, „Влизането на Симеона в Цариград“ и др. Повествователят обобщава: „Ето защо връщането на нашият герой в Габрово не било току-така проста случайност, но имало и нещо политическа подквазка“ (Стоянов 1995: 61). Връщането обратно в дома е акт от особен порядък – съгрешилият в границите на семейството и обществените порядки се прибира не поради разкаяние за сторените пакости и нарушеното битово ежедневие, завръщането е провокирано от срещата с хъшовските идеали. Сава Сивриев вижда срещата на Чардафон с хъшовите в кафенето като своего рода посвещаване в историята и осмисля кафенето/кръчмата в текстовете на Захари Стоянов и Иван Вазов като аналог на „храмовото“ пространство (Сивриев 1995: 24 – 26). Т.е. движението от чуждото към родното пространство се свързва с духовна и поведенческа промяна – трудно обуздаемата енергия на хлапака, която не може да бъде вкарана в коловоза на всекидневната битово-трудова дейност, се канализира и намира смисъл и оправдание в идеологията на хъшовите от 1876-а. Показателно е, че прибирането у дома е затруднено от неспазването на нормите, кодифициращи общуването между господар и рая: роля изиграва калпакът на Чардата, който той носи с особен бабаитлък, способен да разгневи и докачи честта на всяко ефенди. Въпреки желанието и революционния си ентузиазъм обаче завърналият се син не може поради различни причини да стане част от общия „кървав празник“ на Априлското въстание.

Блудни синове или будни герои? Две версии, изговарящи Съединението

„Чардафон Великий“ на Захари Стоянов проиграва по изключителен начин притчата за блудния син, преобръщайки смисловия заряд на идеята за завръщането и преминаването на границите – чужди (етнически) и „свои“ (начертани от политически интереси). Тук политическото притворство, стремежът за облагодетелстване стоят в центъра на сложното фабулиране на историческия сюжет и се противопоставят на чистотата, на наивната безкористност на Чардафон и неговото обкръжение („... защо Петър е станал душопродавец, а Павел издъхнал на враненско въже. Бош лаф и пак бош лаф! Ние пак ще да запеем една наша стара песен, че светът ще да пропадне от учените. Но забележете добре, ония *учени*, каквито имаме ние в България, т.е. тяхна милост, които преди да тръгнат за учение – било то в Европа, било другаде, – уверяват родителите си да не плачат и жаят, защото син им подир две години, най-много три, ще да са завърни *министър* – Стоянов 1995: 48 – 49; акцентирането е на автора).

Докато революционното минало създава герои, убогото настояще „ражда“ единствено дребни характери. В цитата ясно се откроява преобрънатата схема на притчата за блудния син – синовете „играят“ ловко с копнежите на своите родители, за да постигнат собствените си комерчески стремежи. Смисловият акцент е върху синовете, които няма да се завърнат, но и върху тези, които ще присъстват само физически, а не и духовно в родината дом, чужди за общите копнежи. В този пасаж и на други места в биографията Захари Стоянов задава схемата на устойчив сюжет в българската литература, използван и от Алеко Константинов в разказа „Пази боже сляпо да прогледа“ (1894), който разказ стъпва отново върху основата на притчата. Освен всичко друго цитатът посвоему верифицира поведението на Чардафон във Влашко и завръщането му в Габрово като достойни – героят нито е учен, нито манипулира заобикалящите го, а на моменти изненадва читателя с наивността на въпросите, които задава.

В цитирания горе пасаж правят впечатление имената Петър и Павел. От една страна, те са знак за произволност (поне за нас не представляват препратка към действителни личности), имат предвид който и да било човек, вписващ се в очерчания модел на идейно-политическо поведение, от друга страна – могат да бъдат разчетени като реминисценция за апостолите Петър и Павел. Аналогия, която е колкото натрапващо се очевидна, толкова и изпразнена откъм религиозна семантика. Имената, използвани от Захари Стоянов, посочват предателството

(душепродаването) и саможертвеността. Схемата сама по себе си преобръща каноничните образи. Но не това е от значение – пародията по принцип играе с подмяната на позициите, „вижда“ хората в смущаващата им другост спрямо общоприетото мнение за тях. В разсъждението на Захари Стоянов е заявена позиция, която можем да открием и в ред други негови текстове – няма логика, по която да се предвиди кой какъв ще стане, това не зависи от произхода. Синовете сами избират какви да бъдат, те не са длъжни да продължат бащиния си път.

Това наблюдение е основата, от която тръгват процесът по демитологизиране на образите на Русия и на княза, крахът на авторитетите за сметка на насищането на родното пространство с „фараони“, запълващи вакуума в социално-политическата парадигма. Снемането на ореола на княза и преобръщането на отношението към него се свързва с конкретно историческо събитие – 27 април 1881 г., при което е свалено правителството на Петко Каравелов и е суспендирана Търновската конституция. С този акт Александър Батенберг се доказва не като български княз, а като руски губернатор (Стоянов 1995: 65); той се разкрива в перспективата на тиранското и мъчителското, а не като Царя/Бащата Покровител. В активния пласт на политическата лексика започват спокойно да функционират като нарицателни синтагмите „козе месо“, „черни души“, нескриващи пейоративното отношение към тези, които посочват – консерваторите, лъжесъединистите в Румелия, княза (към името му се прикрепят още „немски поручик“, „нашият хаджия“, „шваба“).

Във Вазовия роман „Нова земя“ впечатление прави образът на поп Кън – този герой борави умело с пропагандната лексика, обобщаващо-дисквалифицираща политическите противници като „козе месо“ и „ботуши“: „Казах ви, че миришете на „козе месо“ и сте „ботуши“. Утре ще ви стъпча! Този кой е? Великият ботушар!“ И като каза това, попът откъсна от стената образа на императора Александра III и го скъса“ (Вазов 1977: 347). Същият този народ, който роптае срещу непристойните действия на попа, на Шести септември обикаля посолствата заедно с каретата, в която е Гаврил Кръстевич, за да манифестира пред европейските държави, и най-вече пред Русия, осъществяването на своя идеал. Моралът, срещу който негодува народът, задава нов модел на живеене, чиято същностна характеристика е незачитането на авторитетите. В текста на Захари Стоянов политическите пристрастия са бурно афиширани, идейните противници – целенасочено дискредитирани, а конюнктурните назначения са обект на изобличаване и подигравка. Текстът открито борави с всички похвати за снизяване на образите на предателите. В същото време „фараоните“ не са идеализирани, а са показани в тяхната човешка несъвършеност. В съзнанието на Чардафон

България не е наличност – все още е проект за държава, който трябва да бъде осъществен с акта на Съединението: „Земни думите назад, ако си човек българин! Днес няма България, няма княжество, няма български княз! Днес в нашето нещастно отечество царуват и безчинствуват: проклетият шваба Батигерги, пияните руски офицери, които окрадаха орталъкът, черните души чорбаджии-пезевенци-консерватори, драгуните, които са по-лоши и от еничерите, и най-последно гнусните пълномощия! Няма днес България, а който казва обратното, той е черна душа, не е българин...“ (Стоянов 1995: 78).

Изброените липси маркират отсъствието на желаните неща в техния идеален вид, такива, каквито са проектирани от копнежа по цялост, единност на отечеството. Княжество България не се възприема като пространство на свободата и честността, напротив – то е знак за неосъществеността на освобождението, възприема се като топос на терора и ограничените възможности за реализация в полето на героичното. „Там началниците са прости шпиони на князят и настоящи турски каймаками. Бой, заповиране, преследвания и пр., като в турско време“ (Стоянов 1995: 112) – така Чардафон обобщава ситуацията в княжеството, когато пристига в Източна Румелия. За него тя предоставя шанс за преобръщане на статуквото. (Всяко едно от тези условни прекрочвания на политическите, но не и на етническите граници се свързва с определени перипетии, поставящи персонажа в комични ситуации.) Румелия е привлекателна и по друга причина – културният климат там привлича несъгласяващите се с установения режим, либералите или по думите на Чардафон – фараоните.

В контекста на казаното дотук единствените, които за героя са авторитети, са Петко Каравелов и Славейков – техните имена са „свещени“, а в неловката ситуация на първата среща между Чардафон и Каравелов, превеждащ от английски, политикът е видян в аналогия със светите братя Кирил и Методий. Преломът по отношение на Каравелов се свързва с политическата непостоянност, с нагаждането спрямо изгодния момент – целуването на ръката на княза и покоряването на Цанков с утилитарна цел: министерски пост. Обидата, нанесена на голямоконарския герой от Каравелов: „Аз с пиеници нямам работа!“ (Стоянов 1995: 131), окончателно убеждава този герой, че идеалът Каравелов, водач на Либералната партия, е „козе месо“. Единствено чувството за гордост не позволява на Чардафон да признае на глас, че се е излъгал в преценката си за лидера.

В „Нова земя“ идеалът за границите на родината – такива, каквито ги чертае Санстефанският мирен договор, е предугаден още в началото на романа от Найденов като чисто политически, а не народен. Страхът пророчество, че вместо един кумир в душите на българите ще

изникнат множество кумирчета, извикани от нови жажди, намира отражение в новия морал, изповядван от Дразински, даващ подкупи, но най-ярък пример за „изкривяването“ откриваме в житейската сентенция на доктор Догански: „Аз имам една цел само в живота: да спечеля пари![...] България – свободна сега. За мене се изразява тая свобода само в леснотията да се обогатя...“ (Вазов 1977: 141). Меркантилността на новото време изтрива високата патетика и идеологията на близкото минало. Държавата е отречена като олтар, отнети са ѝ всички прерогативи на свръхценност, сведена е до инструмент за печалба. „Аз ти говоря за сегашна България, за нова България, за освободена България... Сега всички викове, борби, стремления, крясъци на патриоти и партии се превождат на прост, български език така: пари!“ (Вазов 1977: 142). Циничната откровеност на изказването не просто оповестява липсата на скрупули, а и тоталната подмяна на ценностите. Във Вазовата версия за събитията след Освобождението, и по-конкретно около Съединението, е опорочен и образът на патриотите, на партиите; в призивите им се разпознава задължително машинация, целяща личностно обогатяване. Що се отнася до негативното отношение, открояващо се в романа спрямо хората, организирани и извършили Съединението през 1885 г., то се свързва с политическите пристрастия на автора, но и с отношенията му със Захари Стоянов. Ако миналото се уповава на идеята за възкръсващата от робството държава и на трансцендентната предопределеност („Туркия ке падне, 1876“), то настоящето в „Нова земя“ е подчинено на стихийността, на хаоса в младата държава, на заличената връзка с предишното. Подчинени на новата етика на печалбата са и Благодумов, поп Кън, синът на Рачко Пръдлето, известен в светските среди в Европа като конт Етиен Брадлов, но и редица други персонажи. Всеки един от тях се вписва по специфичен начин в парадигмата на блудността.

Съединението на Княжество България с Източна Румелия, обратно на своето назоваване, разединява хората, от които зависи случването му. Управляващите, които са спечелили властта с обещания за осъществяването му, остават пасивни и не правят опит да изпълнят предизборните си клетви. Политиката е поле на противоречията, в което подобни преломни събития могат да бъдат извършвани само от опозицията. Актът на обединение на разкъсаната държава е извършен във Вазовия прочит от тези, които най-малко могат да бъдат видени като патриоти, готови да умрат пред олтара на отечеството – тук са Догански, Стефан (синът на Рачко), Благодумов, Иван Боримечката, Захари Стоянов и др. Неслучайно обвързаният с духовността на миналото Найден Стремски отсъства и пристига в Пловдив, когато Съединението е вече факт. От друга страна, способността за саможертва в името на Съеди-

нението е приписана не на припознатите през оптиката на блудността, а тъкмо на Найден Стремски.

В седмата част на „Нова земя“ в главата „Шествието“ авторът в синхрон с наративната си стратегия открито коментира характера на събитието и развенчава високата патетика на Съединението, за да го покаже в неговата пошла същност. В ругателния режим на описанието присъстват синтагмите: „карнавалска и срамотна комедия“, „публично поругание“, „оскърбително любопитство“, „жертва“. Натрупването, съвместяването им създава усещането за прекомерност, излизаща извън рамките на нормалното, стигаща до ексцес спрямо достойно предалия се турски наместник Гаврил Кръстевич, иронично назоваван от тълпата „Треперко паша“. Стремежът към унижение, към погазване на честта на човека, произнесъл съучастнически фразата: „Съединение народът желай? И аз съм българин!“ (Вазов 1977: 411), намира своето оправдание в екзалтацията на народа, но и в желанието му да изкупи греха за дълго отлаганото случване на заедността. Кръстевич е превърнат в изкупителна жертва на споделената политическа вина. Неговото прокуждане трябва да събдне празника на заедността на народ и държава. В мисленето на хаджи Евтим се прокрадва авторовата надредна гледна точка: „знаменоската беше млада мома с мургаво, валчесто лице, с моравя рокля, препасана със сабя, с револвер на кръста, с калпак на глава с левски знак...“; „Амазонката с гола сабя на коня си гледаше гордо наоколо си, чувствующа театралний ефект на своето присъствие в една революция“ (Вазов, 1977: 407, 410). Описанието на Делка Шилева привлича вниманието в посочените откъси с уподобяването ѝ с амазонка, снабдяващо епизода с особен колорит, дори екзотичност, стигаща до карнавалност.

Вазов пресъздава образа и на Захари Стоянов, като го назовава „бдителен цербер на съединението“ и „исторически овчар“ (Вазов 1977: 433, 434). Мощта и обаянието на Захари, така както ги вижда Вазов, се крият в „рядката дотогава сатанинска сила“ на неговото слово, което пробужда в душите от тълпата недоброжелателство към правителството. Но в случая по-важното е не дали Вазов симпатизира, или не на Захари Стоянов, а да се открие фактът, че идеологическите пристрастия могат да пренареждат йерархиите, че социалното пространство е разслоено (и като класи, и като нагласи) на множество субекти. Т.е. ако в оптиката на хаджи Евтим поведението на хората, събднали Съединението, е неморално, излизащо от нормата на благоприличието и уважението пред авторитета (ако не на заемания пост, то на възрастта на пашата Кръстевич), дори блудно, то за осъществяващите акта делото им е въпрос за деконструкция на съществуващия дом (държава) и съграждане на нов Дом от морални и политически ценности.

Във версията на Захари Стоянов за събитията от септември 1885 г. се наблюдава напрежение в релацията синове : бащи, респективно – синове : авторитети. Не можем да подминем без коментар и отричането на държавата в лицето на управляващата върхушка (и в княжеството, и в Румелия) от Синовете. Отричане, обусловено от това, че метафорично казано, Домът заличава следите на героите, жертвали се за Освобождението и за съграждането на същия този дом: „Естествено и логично бе, че падналите за българската свобода герои, като: Ботйов, Хаджията, Л. Каравелов, Левски и други, стояха като трън в очите на управляващите Румелия, особено на техният глава – пашата. Па не само в Румелия ставаше това; сяко правителство, което и да е то, макар и в княжеството, щом ритни настрана и почни да управлява не по български дух и стремления, а по волята на някой идиот покровител или Богоизбран княз – горните герои ще да му бъдат антихристи“ (Стойнов 1995: 158).

За властта големите личности от миналото са опасни дори и мъртви, тъй като иманентно образите им съдържат спомена за непокорството и пробуждането, за нахлуването на „празника“, на „карнавала“ в робското битие. Но биографията на Чардафон актуализира важни съдържания на предишното и макар да обговаря темата за „Разделението в Съединението“, носи оптимизма на „епохата на фараоните“. Въпреки че е наситено и с „черни души“, пространството на дома не е лишено от надеждата за събдването на празника, напротив – смехът и пародията са водещи стратегии за справяне с обстоятелствата. И ако все пак текстът на Захари Стоянов реабилитира образа на бащата, респективно – на Александър I Батенберг, и го присъединява към своите, т.е. към „фараоните“, то това е, защото князът подкрепя Съединението (само по себе си утвърждаващо властта му). Родината не е разколебана като идеал и като пространство, напротив – тя е свръхценност, която чрез акта на Съединението се конструира (макар и с известни уговорки) като единство на народ и територия.

В романа „Нова земя“ Вазов оперира с идеята за Съединението като *сватба*. В една сгрешена комуникативна ситуация хаджи Смион представя себе си и хаджи Евтим за сватбари, стремейки се да избегне конфронтация с тълпата селяни, които първоначално взема за войска. Хаджи Смион лъже, че отива на сватба, защото е боязлив и всесъгласяващ се. В игровия режим на надлъгване, на мимикрия анонимен глас от тълпата метафорично преосмисля Съединението на Княжество България (в лицето на Александър Батенберг) с Източна Румелия като сватба. Другите отговарят в духа на утвърдени идеологически представи за битката като сватба. Тази сватба (равнозначна на Съединението) е безлязана от знака на липсващата/отказаната бащина благословия. Синовете самоволно престъпват установените норми и забрани и чрез акта

на Съединението се стремят да съградят наново в своята цялост родината Дом. Те не само не страдат заради отказаната благословия, но и не я търсят. Неподчинението спрямо Русия и нейната воля е знак за скъсването на „лъпната връв“ с държавата освободителка и нейната тиранична опека: „ако пред другите консулата имало само проста демонстрация, то пред руското станало и някакво си отмъщение“ (Стоянов 1995: 225). Възроптаването спрямо авторитетите отразява духовния прелом в отношението към тях и към подчинената позиция на младата държава. Героите от Съединението компрометират пашата Кръстевич и закрилящите го сили като неспособни да защитават етническите интереси на българите. Синовете не се нуждаят от благословия, защото те самите могат да бъдат осмислени като бащи на новото време. Карнавализираният образ на събитието, който Вазов в романа „Нова земя“ рисува в негативен аспект, сам по себе си цели снемане на различията, преобръщане на йерархиите, при което синовете заемат безпроблемно мястото на Бащата, за да получат Благословията. Обединението на Княжество България с Източна Румелия може да се мисли в двойната перспектива на раждането, но и на повторното сътворение, на възкръсването от пепелта на миналото единство.

Ето защо е толкова важно за герой като Фратю Попов да бъде арестуван топузът на Конарската камбана. В бележка към този епизод Русков отбелязва метафоричната връзка на камбаната/топуза с Езика, т.е. арестуването на Езика е провалено, цензурата е победена (Стоянов 1995: 283). Топузът крие в себе си потенциалната възможност да възвестява смърт, но и раждането на „новото време“ на съединена България; той може да призове народа да се включи в общия празник на сватбата Съединение. „Опасността“, която официалната власт съзира в него (в топуза/езика/празника), е в способността му да събира и обединява хората, да трансформира тълпата в единство, водено от общия идеал.

Текстът на Захари Стоянов за разлика от романа на Вазов показва Съединението не от гледната точка на страничен наблюдател, не чрез резониращия поглед на завърналия се блуден син хаджи Евтим, а отвътре – отразява в детайли етапите на неговото осъществяване и хората, които го извършват, без да ги идеализира или пък снизява. „Сватбената“ обредност е скрито вместена в описанието, което, освен че „чува“ глъчка, песни и псувни, „вижда“ тълпата, стигаща от моста на Марица при Карши-яка до портите на конака, като гости, накичени с бели китки на шапките. Метафоричното събдяване на „сватбата“ е пародийно транспонирано в извеждането на пашата Кръстевич от конака и ескортирането му от Делка Шилева. Дори в ироничния режим на описанието неуместността на поведението спрямо Треперко паша е отчетливо подс-

казана чрез неодобрителните гласове на тълпата, която и в сублимния момент на осъществяването на празника на заедността не може да се отърси от йерархичните конвенции. Заиграването на текста със сватбата и сватбената обредност се открива и в посрещането на пашата в Голямо Конаре – за това подсказва празничното облекло на Костаки Дедето и на баба Исака, както и синята кърпа, която бабата държи в дясната си ръка. Още по-ясно този мотив е експлициран в ироничната закъчка на Чардафон с неговата хазйяка: „Ти искаш да се ожениш за дяда Кръстевича, но той си има бабичка, орех да счупиш отгоре ѝ, а не като тебе сврака!“ (Стоянов 1995: 229).

Съединението придобива статут на официално признато дело с появата на княза. Покрай нея празничното битие отстъпва място на обичайното живеене, в което социалните позиции са разпознаваеми и необратими. Князът поема ролята на Баща, чиято обиколка от Калофер към Пловдив цели да верифицира значимостта и легитимността на извършеното от Синовете дело.

В „Нова земя“ свободата е част от настоящето, но въпреки това усещането за недовършеност пробужда трансгресивни настроения. Вазовата версия на Съединението се конфронтира със Захари-Стояновата визия за събитието, представена в „Чардафон Великий“. Двата текста се различават не само жанрово – различна е и оценъчната перспектива, през която осмислят историческия акт от 1885 година. Меркантилното отношение към сакралното измества в периферията миналата героичност. От друга страна, „Чардафон Великий. Биографическа скица в профил“ на Захари Стоянов успява чрез иронията да разкрие не само в профил, но и от поне няколко перспективи лицата на завихрилите се политически пристрастия във времето непосредствено преди Съединението. Текстът обема в себе си различни поведенчески стереотипи в сферата на политическото битие – от идеалното, лишено от всякаква прагматика отдаване в името на родината, до безскрупулните машинации, целящи облагодетелстване. Блудността придобива статут на норма, кодифицираща успешното вписване в редиците на властта. Чардафон – такъв, какъвто е обрисован от Захари Стоянов, скандализира със своята грубовата откровеност, руши установените представи за авторитетните личности, изобличавайки „черните души“, но заедно с това отказва да види своите кумири детронирани и унижени и избира да брани имената им дори с ясното съзнание за многоаспектността и амбивалентността на политическите и делничните им избори. Чардафон е от малкото герои, които не са крайни в присъдите си, и знае, че дори и съденият да понамирисва на „козе месо“, решението за нечия съдба не е в неговата компетенция – ето защо наподобяващият „Христовото раз-

пятие“ Фратю Попов получава втори шанс, възможност да се покае. Мотивът за блудността и завръщането е устойчиво вплетен в текста на Захари Стоянов заедно с мотива за детронирането на Бащата от Синовете, заемащи временно неговата позиция, за да сбъднат празника на голямата историческа промяна.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Антов 2003: Антов, П. Българската палингенеза. Литература и Съединение. – *Литературна мисъл*, кн. 1 – 2, с. 5 – 45. [Antov 2003: Antov, P. Balgarskata palingeneza. Literatura i Saedinenie. – *Literaturna misal*, кн. 1 – 2, s. 5 – 45.] ISSN (print) 0324-0495. ISSN (online) 1314-9237.
- Вазов 1977: Вазов, И. *Събрани съчинения. Том 14. Нова земя*. София: Български писател. [Vazov 1977: Vazov, I. *Sabrani sachineniya. Tom 14. Nova zemya*. Sofia: Balgarski pisatel.]
- Канторовиц 2004: Канторовиц, Е. *Двете тела на краля. Изследване на средновековното политическо богословие*. София: ЛИК, с. 180 – 243. [Kantorowicz 2004: Kantorowicz, E. *Dvete tela na kralya. Izsledvane na srednovekovното politichеско bogoslovie*. Sofia: LIK, s. 180 – 243.]. ISBN 9546076473.
- Русков 1995: Русков, И. И винаги напред, и всякога надиря... (Риториката срещу поетиката в „Чардафон Великий“). – В: *Стоянов, З. Чардафон Великий. Биографическа скица в профил*. Пловдив: Хермес, 1995, с. 257 – 275. [Ruskov 1995: Ruskov, I. I vinagi napred, i vsyakoga nadirya... (Ritorikata sreshtu poetikata v „Chardafon Velikiy“). – V: *Stoyanov, Z. Chardafon Velikiy. Biograficheska skitsa v profil*. Plovdiv: Hermes, 1995, s. 257 – 275.]. ISBN: 9544592377.
- Русков 1995: Русков, И. Профилът на лъва и скицата на биографа. Несвоевременни размисления. – В: *Стоянов, З. Чардафон Великий. Биографическа скица в профил*. Пловдив: Хермес, с. 5 – 23. [Ruskov 1995: Ruskov, Iv. Profilat na lava i skitsata na biografa. Nesvoevremenni razmishleniya. – V: *Stoyanov, Z. Chardafon Velikiy. Biograficheska skitsa v profil*. Plovdiv: Hermes, s. 5 – 23.]. ISBN: 9544592377.
- Русков 1996: Русков, И. Парадокси на националната емблематика – В: *Език и литература*, 1996, кн. 3 – 4, с. 90 – 101. [Ruskov 1996: Ruskov, I. Paradoksi na natsionalnata emblemатика – V: *Ezik i literatura*, 1996, кн. 3 – 4, s. 90 – 101.]. ISSN 0324-1270.
- Сивриев 1995: Сивриев, С. Вътрешната украса на хъшовските кръчми във Влашко (По описанието ѝ от Захари Стоянов). В: *Сивриев, С. Чудесното раждане. Работи по литературна история*. Шумен: Аксиос,

с. 24 – 28. [Sivriev 1995: Sivriev, S. Vatrešnata ukrasa na hashovskite krachmi vav Vlashko (Po opisanieto i ot Zahari Stoyanov). V: *Sivriev, S. Chudesnoto razhdane. Raboti po literaturna istoriya*. Shumen: Aksios, s. 24 – 28.]. ISBN: 954878906X.

Стоянов 1995: Стоянов, З. *Чардафон Великий. Биографическа скица в профил*. Пловдив: Хермес. [Stoyanov 1995: Stoyanov, Z. *Chardafon Velikiy. Biograficheska skitsa v profil*. Plovdiv: Hermes.]. ISBN: 9544592377.

Assistant Professor Velika Gyulemerova, PhD

Prof. Dr. Asen Zlatarov State University of Burgas

Burgas, Bulgaria

Email: velika8704@gmail.com

ORCID id: 0009-0008-2858-3515